

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.8>

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ХАРАКТЕР РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ МІСЦЕ В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА

Іванів А.Р.,
аспірант

*Київського міжнародного університету,
радник «EQUITY Law Firm»
ORCID: 0000-0002-8970-0219*

Іванів А.Р. Прецедентний характер рішень європейського суду з прав людини та їх місце в системі вітчизняного права.

Статтю присвячено комплексному дослідженню прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та визначенню їхнього місця в системі вітчизняного права. Автором обґрунтовано, що правозастосовна практика ЄСПЛ дедалі більше впливає на трансформацію правових систем держав романо-германської правової сім'ї, зокрема України, в напрямку поступового визнання судового прецеденту як повноцінного джерела права.

У статті детально проаналізовано юридичну природу актів ЄСПЛ, зокрема встановлено, що не всі рішення Суду мають однакову правову значущість. Запропоновано поділ актів на рішення проміжного та постановного характеру, серед яких лише частина. Особливу увагу приділено нормативному впливу рішень ЄСПЛ, які хоча й приймаються у межах конкретних спорів, але формулюють загальні правові стандарти, що мають бути враховані національними судами, незалежно від участі у справі конкретної держави. У цьому контексті доводиться, що рішення ЄСПЛ виходять за межі звичайного тлумачення норм Конвенції, набуваючи характеру автономних джерел права. Автор виступає прихильником концепції міжнародного судового прецеденту, в межах якої рішення ЄСПЛ розглядаються не лише як інструмент тлумачення норм міжнародного права, а як самостійне нормативне джерело з прецедентною природою.

Розглянуто теоретичні проблеми імплементації практики ЄСПЛ в українську правову систему, серед яких: недостатній доступ до рішень Суду, обмежене офіційне опублікування, відсутність якісних перекладів, некоректне застосування прецедентів на практиці. Автором запропоновано комплекс конкретних заходів для усунення вказаних проблем: створення єдиної національної бази практики ЄСПЛ з інструментами фільтрації та пошуку; удосконалення механізмів публікації і перекладу рішень; підвищення правової освіти й кваліфікації суддів та юристів у сфері європейського права.

У висновках підкреслено, що визнання за рішеннями ЄСПЛ статусу джерела права – це не лише юридичне зобов'язання України як держави-учасниці Конвенції, а й логічний наслідок трансформації правової системи, спрямованої на інтеграцію до загальноєвропейського правового простору. Таким робом, прецедентна практика ЄСПЛ уже сьогодні формує нову парадигму українського правосуддя, засновану на принципах передбачуваності, єдності, поваги до прав людини та верховенства права.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини, судовий прецедент, джерело права, правова позиція, *stare decisis*, *ratio decidendi*, автономне тлумачення, національна правова система.

Ivaniv R.A. The precedential nature of European Court of Human Rights decisions and their place in the domestic legal system.

This article is devoted to a comprehensive study of the precedential nature of European Court of Human Rights (ECHR) decisions and determining their place in the domestic legal system. The author argues that the ECHR's law enforcement practice is increasingly influencing the transformation of

the legal systems of the Roman-Germanic legal family, in particular Ukraine, towards the gradual recognition of judicial precedent as a full-fledged source of law.

The article provides a detailed analysis of the legal nature of ECHR acts, in particular establishing that not all decisions of the Court have equal legal significance. It proposes dividing the acts into interim and final decisions, of which only some are included. Particular attention is paid to the normative influence of ECHR decisions, which, although adopted in the context of specific disputes, formulate general legal standards that must be taken into account by national courts, regardless of the participation of a particular state in the case. In this context, it is argued that the decisions of the ECHR go beyond the ordinary interpretation of the provisions of the Convention, acquiring the character of autonomous sources of law. The author supports the concept of international judicial precedent, within which the decisions of the ECHR are considered not only as an instrument for interpreting the provisions of international law, but as an independent normative source with a precedent nature.

The author examines theoretical problems of implementing the ECHR's practice in the Ukrainian legal system, including insufficient access to the Court's decisions, limited official publication, lack of high-quality translations, and incorrect application of precedents in practice. The author proposes a set of specific measures to address these problems: the creation of a unified national database of ECHR practice with filtering and search tools; improvement of mechanisms for the publication and translation of decisions; and improvement of the legal education and qualifications of judges and lawyers in the field of European law.

The conclusions emphasize that recognizing ECHR decisions as a source of law is not only a legal obligation of Ukraine as a state party to the Convention, but also a logical consequence of the transformation of the legal system aimed at integration into the pan-European legal space. Thus, the case law of the ECHR is already shaping a new paradigm of Ukrainian justice based on the principles of predictability, unity, respect for human rights, and the rule of law.

Key words: European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, judicial precedent, source of law, legal position, stare decisis, ratio decidendi, autonomous interpretation, national legal system.

Постановка проблеми. У сучасних правових умовах одним із ключових чинників, що сприяють посиленню тенденції до зростання ролі судового прецеденту в країнах романо-германської правової сім'ї, до яких належить і Україна, є активна практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Європейський суд з прав людини – це міжнародний суд, який розглядає заяви тільки від осіб, організацій та підприємств, які вважають, що стали потерпілим від порушення прав і свобод гарантій, зазначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 р. (Європейська конвенція з прав людини) [1]. ЄСПЛ покликаний забезпечувати дотримання і виконання норм Конвенції її державами-учасниками. Суд здійснює це завдання шляхом розгляду і вирішення конкретних справ, які приймаються ним до провадження на основі індивідуальних заяв, поданих фізичною особою, групою осіб або неурядовою організацією. Незважаючи на те, що формально-юридично рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими тільки для сторін, які беруть участь у справі, фактично винесене рішення містить єдино правильний варіант тлумачення того чи іншого положення Конвенції.

Україна, підписавши та ратифікувавши Європейську конвенцію з прав людини, тим самим визнала юрисдикцію ЄСПЛ обов'язковою з питань тлумачення та застосування норм зазначеної Конвенції та Протоколів до неї. Юридичне закріплення обов'язковості рішень Європейського суду відображено в національному законодавстві, зокрема, в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV [2]. Закон прямо передбачає, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (ст. 17). Отже, рішення ЄСПЛ набули безпосередньої юридичної сили в українській правовій системі, перетворившись з міжнародних судових актів на повноцінні джерела внутрішнього права.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичною основою для проведення дослідження стали праці багатьох відомих вчених як щодо визначення місця судового прецеденту як джерела права в Україні загалом, так і в контексті прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини зокрема. Вивченням вказаного питання займалися як спеціалісти у галузі теорії та історії держави і права, так і фахівці з конституційного права: Р.Ш. Бабанли, В.Е. Беляневич,

Н.Є. Блажівська, Н.А. Гураленко, А.І. Дрішлюк, М.Д. Єгоров, В.А. Завгородній, В.П. Загайнова, В.А. Кройтор, А.М. Кучук, Б.В. Малишев, М.М. Марченко, А.Ю. Мкртумян, П.В. Пушкар, М.І. Сірий, С.В. Шевчук та ін.

Мета статті полягає в дослідженні прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини та їх місця в системі вітчизняного права.

Виклад основного матеріалу. Слід підкреслити, що визнання актів ЄСПЛ як обов'язкового джерела права усунуло теоретичну і практичну суперечку про юридичну природу міжнародних судових рішень як джерел права в українській доктрині та правозастосуванні. Фактично Україна здійснила юридичне визнання міжнародного прецеденту, тим самим забезпечивши формальне і змістовне включення актів ЄСПЛ в ієрархію вітчизняних джерел права. Таке рішення є істотним кроком до ширшого визнання ролі судового правотворення в Україні і може розглядатися як передумова до потенційного юридичного визнання прецедентної сили рішень вищих вітчизняних судових інстанцій. Інкорпорація міжнародного судового прецеденту в національну систему джерел права України свідчить не тільки про зближення романо-германської та англосаксонської правових традицій, а й підкреслює неминучість подальшої еволюції правової доктрини та практики в напрямку посилення ролі суддівського права.

Важливим завданням сучасного правознавства є формування об'єктивних критеріїв, що дозволяють віднести ті чи інші акти Європейського суду з прав людини до джерел права. Дане питання обумовлене тим, що не всі судові акти, прийняті ЄСПЛ, можуть бути визнані повноцінними джерелами права та інтегровані в національні правові системи держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини. У юридичній літературі зазвичай не проводиться розмежування між рішеннями ЄСПЛ, не приділяється достатня увага їх специфічним особливостям та відмінностям. Для вирішення зазначеної проблеми потрібна розробка чітких правових критеріїв, що дозволять виділити із загальної сукупності актів ЄСПЛ ті рішення, які можуть бути кваліфіковані як джерела права. В якості таких критеріїв, виходячи з аналізу судової практики та правової доктрини, можуть бути запропоновані:

1) нормативний зміст рішення, тобто наявність у ньому узагальненої правової позиції, що формує норму судового прецеденту;

2) загальновідомість та офіційне опублікування рішення, що забезпечують доступність тексту для широкого кола правозастосовників та суспільства загалом.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці приймає акти, що різняться за своїм функціональним призначенням і характером. Зокрема, суд виносить рішення, якими справа вирішується по суті (рішення по суті), а також процесуальні акти, що мають допоміжний характер і сприяють вирішенню справи. Ба більше, ЄСПЛ виносить рішення на різних рівнях своєї судової структури – рішення комітетів і рішення палат, включаючи Велику Палату. На нашу думку, джерелами права в строгому юридичному сенсі слід вважати саме рішення палат (включаючи Велику Палату), оскільки вони мають ознаки нормативності, офіційно публікуються і містять мотивовану позицію суду з питань як матеріального, так і процесуального права. На відміну від рішень палат, рішення комітетів не підлягають обов'язковому опублікуванню, надсилаються безпосередньо зацікавленим сторонам і мають адресний характер, що виключає їх нормативне значення і статус джерела права. Отже, тільки мотивовані, офіційно опубліковані рішення палат Європейського суду з прав людини, що містять правову позицію, відповідають встановленим критеріям і повинні розглядатися як джерела права в національній правовій системі України та інших держав-учасниць Конвенції.

У профільній літературі склалася стійка практика класифікувати акти Європейського суду з прав людини на кілька самостійних видів, виходячи з їх змісту, правових наслідків і процесуального значення. Подібна класифікація є важливим інструментом для систематизації практики ЄСПЛ і дозволяє найбільш повно виявити прецедентний характер окремих рішень. Так, прийнято виділяти наступні види актів Європейського суду з прав людини:

1. Рішення проміжного характеру. До рішень проміжного характеру можна зарахувати а) рішення з питання прийнятності/неприйнятності заяви; б) одноосібне рішення судді про передачу заяви до комітету або палати для подальшого розгляду; в) рішення палати про відмову від розгляду заяви на користь Великої Палати; г) рішення колегії Великої Палати про відмову в клопотанні щодо передання справи на розгляд Великої Палати; д) рішення палати про відмову у винесенні консультативного висновку [3, с. 10]. Так, рішення ЄСПЛ про прийнятність заяви

є юридично значущими актами, які ухвалюються на етапі попереднього розгляду справи для визначення, чи відповідає заява встановленим критеріям і чи може бути розглянута Судом по суті. Такі рішення підлягають обов'язковому опублікуванню. Вони містять мотивовану правову аргументацію щодо відповідності заяви встановленим Європейською конвенцією з прав людини критеріям прийнятності (вичерпання національних засобів правового захисту, дотримання строку звернення, відсутність анонімних або подвійних заяв, відсутність зловживання правом на подання заяви тощо). Незважаючи на свій проміжний процесуальний характер, зазначені рішення формують юридичні позиції суду, що мають важливе значення для національних судових систем держав-учасниць Конвенції. Ці позиції набувають прецедентної сили, оскільки містять загальнообов'язкові правові висновки, що стосуються умов і критеріїв прийнятності справ у Європейському суді з прав людини.

Рішення ЄСПЛ про неприйнятність заяви також належать до категорії обов'язкових до опублікування актів, що завершують судові провадження у конкретній справі на попередній стадії. У таких рішеннях Європейський суд з прав людини фіксує остаточні висновки про невідповідність заяви обов'язковим вимогам прийнятності, закріпленим Європейською конвенцією з прав людини. Рішення про неприйнятність заяви характеризуються остаточністю і відсутністю можливості їх перегляду або оскарження. Разом з тим, висновки щодо прийнятності, які містяться в цих рішеннях, мають прецедентне значення, що впливає на подальшу судову практику і правозастосування в державах-учасницях Конвенції. У якості прикладу доцільно навести два рішення про неприйнятність заяви, які мають велику вагу у вирішенні проблемних питань судової практики та посилюють впевненість у тому, що національна практика у відповідних випадках відповідає вимогам Конвенції. Першим є рішення у справі «Азюковська проти України» (2019) [4], яким ЄСПЛ констатував відсутність порушення положень Конвенції у віднесенні трудового спору до категорії малозначних справ та, відповідно, «правомірності» відмови у відкритті касаційного провадження у цій справі з мотивів її малозначності. Другим є рішення у справі «Омельченки проти України» (2023) [5], в якому міститься правова відповідь на питання про те, чи може відмова у доступі до суду полягати у тому, що національні суди розглянули справу у порядку неналежної, на думку заявника, юрисдикції. У цій справі ЄСПЛ також визнав заяву непринятною, констатувавши відсутність за наведених обставин порушення права на доступ до суду [6].

2. Рішення постановного характеру. До рішень Європейського суду постановного характеру доцільно зарахувати а) рішення по суті справи щодо справедливої компенсації; б) рішення палати про тлумачення після звернення однієї зі сторін у справі, щодо якого винесено остаточне рішення; в) рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву, спір уже вирішено, подальший розгляд заяви не є виправданим; г) рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо це виправдано винятковими обставинами; д) рішення про вилучення справи з реєстру у зв'язку з досягненням дружнього врегулювання; є) рішення про схвалення умов односторонньої декларації [3, с. 10]. Рішення даного виду іноді іменуються постановами ЄСПЛ. Так, постанови по суті справи щодо справедливої компенсації, як правило, визнаються в зарубіжній правовій доктрині класичними прецедентними актами, оскільки містять розгорнуті правові позиції з питань інтерпретації та застосування положень Конвенції, вирішуючи конкретні матеріально-правові та процесуальні аспекти спору. Що стосується постанов про вилучення заяви з реєстру, то вони також містять у собі відповіді з питань права, включають в себе мотивовану правову оцінку обставин справи та причин її припинення. Незважаючи на значущість постанов про вилучення заяви з реєстру для розвитку права, у вітчизняному юридичному дискурсі даному виду актів приділяється вкрай обмежена увага. Їхня роль і зміст залишаються малодослідженими, а самі тексти в переважній більшості випадків не перекладаються українською мовою і не публікуються в офіційних або наукових джерелах. В результаті такі постанови залишаються поза сферою доступу для практикуючих юристів, наукової спільноти та правозастосовників, що істотно знижує рівень їх застосування і сприйняття як джерел права.

У юридичній науці питання про правову природу рішень Європейського суду з прав людини є дискусійним і вирішується неоднозначно. Серед правознавців немає єдності думок щодо кваліфікації таких рішень. На сьогодні можна виділити три основні теоретичні позиції:

- 1) рішення розглядаються як судові прецеденти;

- 2) рішення визнаються актами нормативного (делегованого) тлумачення;
- 3) рішення характеризуються як правозастосовні акти.

Кожна з представлених точок зору має як прихильників, так і противників, проте ми дотримуємося позиції, згідно з якою рішення ЄСПЛ мають саме прецедентну природу. Ключовим аргументом на користь віднесення рішень Європейського суду з прав людини до судових прецедентів виступає активне застосування судом принципу «*stare decisis*». Незважаючи на відсутність формального обов'язку суду завжди дотримуватися своїх попередніх рішень, практика ЄСПЛ демонструє стійку тенденцію опори на раніше сформульовані правові позиції. Розглядаючи конкретні справи, судді Європейського суду з прав людини систематично посилаються на попередні рішення не тільки щодо аналогічних спорів, але й щодо схожих питань, що виникли в ході розгляду справи. В якості нормативної основи такого підходу сам Суд неодноразово підкреслював необхідність дотримання раніше сформульованих прецедентів з метою забезпечення правової визначеності, передбачуваності судової практики та рівності всіх суб'єктів права перед законом. Водночас ЄСПЛ не виключає можливість зміни або уточнення своєї позиції, однак такі зміни вимагають спеціального обґрунтування, в результаті чого забезпечується розвиток і вдосконалення конвенційного прецедентного права.

Наступним елементом, що підтверджує прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини, є так зване «*ratio decidendi*», що міститься в кожній постанові, яка вирішує справу по суті. Саме ця правова позиція має загальнообов'язкову силу, виходить за межі конкретного судового розгляду і є підставою для подальшого застосування в аналогічних ситуаціях. Категорія «правова позиція» активно використовується в європейській юридичній літературі і стало основою численних наукових суперечок про статус рішень ЄСПЛ в системі джерел права. Деякі вчені прямо вказують на необхідність визнання таких правових позицій самостійними джерелами права, підкреслюючи їх нормативну природу і значимість в правозастосовній діяльності національних судів.

Що стосується позиції, за якою акти ЄСПЛ кваліфікуються виключно як акти нормативного (делегованого) тлумачення конвенційних норм, то вона, на наш погляд, є недостатньо коректною. Дійсно, кожна постанова суду по суті містить тлумачення положень Європейської конвенції з прав людини, проте таке тлумачення здійснюється Європейським судом з прав людини не само по собі, а в рамках конкретного спору, будучи необхідним елементом правозастосування. Отже, мета прийняття таких актів полягає не у формальному тлумаченні норм, а у вирішенні конкретного юридичного конфлікту, внаслідок чого вони набувають усіх ознак судового прецеденту.

Також викликає сумнів позиція, згідно з якою рішення ЄСПЛ є виключно правозастосовними актами. Незважаючи на те, що в процесі розгляду справ Європейський суд з прав людини, безумовно, застосовує норми Конвенції та протоколів до неї, він не обмежується простим правозастосуванням у його класичному розумінні. Навпаки, в ході своєї діяльності ЄСПЛ формулює установки, які набувають самостійного нормативного характеру і поширюються на більш широке коло правовідносин, ніж вихідний предмет розгляду. Іншими словами, нормативний характер рішень ЄСПЛ виражається в їхній здатності породжувати загальнообов'язкові правила поведінки, що виходять далеко за межі конкретної справи, застосовні до всіх аналогічних випадків.

У контексті дослідження природи рішень Європейського суду з прав людини доцільно характеризувати ці рішення як міжнародні судові прецеденти, що підкреслює їх особливе походження і специфічну природу. Такий підхід є виправданим, оскільки зазначені рішення приймаються міжнародним судовим органом, який не є частиною національної судової системи окремої держави, а базує свою діяльність на нормах міжнародного права, закріплених у Європейській конвенції з прав людини та її протоколах. У процесі здійснення міжнародного правосуддя з прав людини ЄСПЛ не просто вирішує конкретні спори між заявниками та державами-відповідачами, а й формує стійкі правові стандарти, принципи та норми міжнародного характеру, що мають нормативний вплив на правові системи держав-учасниць Конвенції. Отже, кожен мотивований акт Європейського суду з прав людини не тільки застосовує існуючі конвенційні норми, але й створює нові правові орієнтири та стандарти міжнародного права, що стають обов'язковими для держав-учасниць, у тому числі й для України.

Аналізуючи сучасний стан системи джерел права України, необхідно відзначити очевидну тенденцію до її розширення та ускладнення. Крім традиційних джерел права, таких як норма-

тивно-правові акти (закони та підзаконні акти), українська правова система стала сприймати та включати в себе нетрадиційні – правові звичаї, міжнародні договори тощо. Цей процес викликаний, перш за все, правовою глобалізацією, розвитком інтеграційних процесів в Європі та світі, формуванням універсальних міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина.

Важливу роль у переосмисленні структури джерел права відіграє зростаючий вплив міжнародного права на національні правові порядки. Україна не є винятком із цієї загальної тенденції. Уже в Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-XII [7] було проголошено перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загально-визнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Дана позиція отримала свій розвиток і закріплення в Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [8], в якій опосередковано закріплені загальновизнані принципи і норми міжнародного права. Це здійснено через визнання вищої юридичної сили та загальнообов'язковості ратифікованих міжнародних договорів щодо національного законодавства (ст. 9). Ба більше, ст. 18 Конституції України визначає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, тобто весь вектор зовнішньої політики України будується на додержанні загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Саме в міжнародних договорах і містяться норми і принципи міжнародного права. В силу конституційності загальновизнаних принципів і норм міжнародного права останні не лише визнаються частиною правової системи країн світу, а й дістають офіційно визнаний статус джерел права на рівні з міжнародними договорами [9, с. 163]. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, закріплені в міжнародних договорах і визнані Україною, таким робом, набувають не тільки фактичного, але й офіційно-юридичного значення джерел права. Прийняття Україною обов'язкової юрисдикції Європейського суду з прав людини і визнання рішень цього суду джерелами національного права фактично змінило структуру і зміст правової системи країни. Включення рішень ЄСПЛ до національної правової системи свідчить про розширення поняття джерела права та його еволюцію, що, зі свого боку, веде до трансформації самої структури вітчизняної правової системи. Отже, інтеграція міжнародного прецедентного права Європейського суду з прав людини сприяє посиленню взаємозв'язку та взаємодії національного і міжнародного права, підвищенню правової визначеності та стабільності судової практики в Україні, а також поступовому визнанню судового прецеденту як повноцінного джерела національного права.

Правова природа рішень Європейського суду з прав людини, що розглядаються як міжнародні судові прецеденти, визначає специфіку їх правового статусу та місце в системі джерел вітчизняного права. Питання про юридичну природу судового прецеденту, його роль і статус в ієрархії джерел права традиційно викликає жваві дискусії на європейському науковому полі. Незважаючи на інтенсивність наукових досліджень у цій сфері, єдиної позиції до теперішнього часу не вироблено, що свідчить про збереження теоретичної неоднозначності та складності зазначеної проблеми. Труднощі визначення місця і ролі рішень ЄСПЛ багато в чому обумовлені їх подвійною правовою природою: будучи за формою судовими актами, за змістом вони є нормативними приписами міжнародного характеру. Такі рішення, що формуються міжнародним судовим органом, ґрунтуються на нормах Європейської конвенції з прав людини і, таким робом, є специфічним різновидом джерел міжнародного права, що мають безпосередню дію в національних правових системах держав-учасниць Конвенції. Водночас слід підкреслити, що питання про визнання рішень Європейського суду з прав людини джерелами права в Україні вже вирішено на рівні національного законодавства. Зокрема, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо закріпив за рішеннями ЄСПЛ статус джерела права. У зв'язку з цим основний теоретичний інтерес для нас представляє не саме визнання рішень Європейського суду з прав людини джерелами права (що для країни вже є встановленим фактом), а подальші наслідки такого визнання для національної судової практики та правової системи України загалом. Зокрема, виникає закономірне питання про можливість визнання аналогічного статусу за рішеннями національних вищих судових інстанцій, що формують внутрішню судову практику України, за аналогією з рішеннями ЄСПЛ.

У вітчизняній юридичній літературі вплив рішень Європейського суду з прав людини на українську правову систему традиційно аналізується у вузькому аспекті, зводиться переважно до впливу рішень на національне законодавство та практику правозастосування. Однак таке розуміння є явно недостатнім. Вважається за необхідне підходити до цього питання більш комплексно, відзначаючи набагато ширший і глибший вплив міжнародної судової практики на національний правопорядок. Вплив рішень ЄСПЛ охоплює не тільки сферу законотворчості та правозастосування, а й має значний вплив на стан правової свідомості суспільства, правову культуру громадян, а також на розвиток національної юридичної науки та освіти. Через впровадження міжнародних стандартів, що формулюються Європейським судом з прав людини, відбувається поступова трансформація національної правової свідомості, що сприяє розвитку демократичних правових цінностей і зміцненню інституційної спроможності української держави ефективно захищати і реалізовувати права і свободи людини і громадянина.

На окрему увагу заслуговує особливість застосування Європейським судом з прав людини своєї прецедентної практики. Так, при розгляді справ ЄСПЛ не пов'язаний суб'єктивним складом прецеденту, тобто не обмежений необхідністю посилається виключно на власну практику у справах щодо тієї ж держави-відповідача. Навпаки, у своїх рішеннях щодо заяв проти України Суд активно спирається на прецеденти, сформульовані щодо інших держав-учасниць Конвенції. До того ж Європейський суд з прав людини дотримується принципу автономного тлумачення норм Конвенції. Цей принцип означає, що суд може інтерпретувати положення Конвенції незалежно від національного тлумачення того чи іншого учасника Конвенції. Суд приділяє велику увагу захисту прав і свобод людини та виходить за рамки локальних законодавств [10, с. 54]. Така практика повністю відповідає принципу правової визначеності, який передбачає необхідність прогнозованості рішень суду та забезпечення єдності підходів до тлумачення і застосування конвенційних норм. Внаслідок цього Україна зобов'язана враховувати і застосовувати всю сукупність прецедентної практики Європейського суду з прав людини, включаючи рішення, винесені ще до того, як Україна стала учасником Конвенції. Іншими словами, юрисдикція Європейського суду з прав людини має універсальний характер щодо його практики, що робить обов'язковим застосування всіх сформульованих ним правових позицій незалежно від суб'єктного складу та дати винесення відповідного рішення.

Продовжуючи наше дослідження, варто відзначити наявність практичних і теоретичних проблем, безпосередньо пов'язаних із застосуванням в Україні судових прецедентів Європейського суду з прав людини. Першою з них є проблема доступності та офіційного опублікування рішень Суду. Справа в тому, що згідно з положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», держава зобов'язується офіційно публікувати виключно ті рішення Суду, стороною за якими виступає Україна. Разом з тим, величезний масив рішень ЄСПЛ, винесених у справах проти інших держав-учасниць Конвенції, фактично не підлягає офіційній публікації. Нагадаємо, що офіційною вважається публікація українською мовою повних рішень ЄСПЛ у спеціалізованих в питаннях практики Суду юридичних виданнях. Тим часом, більшість рішень, що стосуються інших держав, в Україні не те що не публікуються офіційно, а навіть не перекладаються. Ця обставина суттєво ускладнює використання актів ЄСПЛ у вітчизняній судовій практиці, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону з метою посилання на Рішення та ухвали Суду та на ухвали Комісії суди використовують переклади текстів рішень Суду та ухвал Комісії (далі – переклад), надруковані у виданні, передбаченому в статті 6 цього Закону. Ч. 3 цієї ж статті передбачає, що у разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду, чи ухвали Комісії суд користується оригінальним текстом [2]. Нагадаємо, що офіційними мовами рішень Європейського суду з прав людини є англійська та французька. В силу об'єктивних причин, для більшості вітчизняних правників оригінальні тексти рішень ЄСПЛ залишаються фактично недоступними. Це істотно знижує можливості належного застосування і правильного тлумачення європейських прецедентів у практиці національних судів, а також ускладнює реалізацію міжнародних зобов'язань України щодо забезпечення ефективного виконання норм Конвенції. Наступною є проблема із релевантного застосування практики ЄСПЛ. Вона (ця проблема) виявляється у тому, що до певних правовідносин застосовуються рішення ЄСПЛ, які, просто кажучи, «не про те». Інколи це виявляється у використанні цитат із рішень ЄСПЛ, які були сформульовані Судом за принципово інших обставин або таких, які обґрунтовують інші правові висновки, яких

досяг Суд. Часто можна побачити посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми Конвенції, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення. Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену у справі, досить часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ. Таке застосування практики ЄСПЛ може призводити до того, що певна правова проблема хоча наче й вирішується відповідно до загальноновизнаних стандартів практики ЄСПЛ, однак насправді не враховуватиме цілком протилежну ситуацію [6]. Зазначені перешкоди істотно обтяжують інтеграцію рішень ЄСПЛ у правову систему України, знижують ефективність їх реалізації на національному рівні. У ситуації, що склалася, пропонуємо вжити низку заходів, спрямованих на усунення зазначених проблем:

1. Закріпити в правовому полі обов'язковість офіційної публікації рішень ЄСПЛ, винесених стосовно інших держав-учасниць Конвенції. З метою усунення прогалини в правовому регулюванні вважаємо за необхідне внести зміни до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», доповнивши його нормою, що передбачає обов'язкову публікацію українською мовою всіх рішень Європейського суду з прав людини, що вирішують справи по суті. Подібний захід забезпечить загальнодоступність та офіційність публікації прецедентної практики ЄСПЛ, розширивши її використання в судовій та іншій юридичній діяльності.

2. Створити загальнодоступну та регулярно оновлювану національну базу даних практики Європейського суду з прав людини. Впровадження такого інформаційного ресурсу з офіційними перекладами рішень ЄСПЛ істотно підвищить рівень правової обізнаності суддів, адвокатів, науковців та інших правозастосовників, сприятиме забезпеченню єдності судової практики та належному дотриманню стандартів Європейської конвенції з прав людини. Окрім доступу до змісту рішень, така база даних повинна включати інструменти для ефективного зберігання, організації та вилучення правової інформації, а також забезпечувати розширений пошук і фільтрацію рішень за релевантними критеріями (стаття Конвенції, країна-відповідач, правові позиції тощо), що дозволить значно оптимізувати роботу практиків і дослідників у сфері прав людини.

3. Посилити підготовку фахівців у галузі європейського права. Ефективна реалізація рішень Європейського суду з прав людини в національній правовій системі безпосередньо залежить від рівня знань і кваліфікації правозастосовників. Для підвищення рівня підготовки юристів доцільно розширити кількість навчальних годин і спеціальних курсів, присвячених практиці ЄСПЛ, вивченню її принципів, методів тлумачення та специфіки застосування норм Конвенції. Впровадження спеціалізованих освітніх програм і тренінгів для суддів і державних службовців сприятиме як формуванню стійкої правосвідомості, заснованої на принципах Європейської конвенції з прав людини, так і підвищенню ефективності використання міжнародних судових прецедентів.

4. Підвищити роль вітчизняних вищих судових інстанцій у реалізації рішень ЄСПЛ. Вітчизняні суди відіграють особливу роль у процесі реалізації рішень Європейського суду з прав людини, оскільки саме на них покладається обов'язок безпосереднього застосування сформульованих Судом правових позицій та інтеграції вимог Конвенції в національну судову практику. Посилення ролі вищих судових інстанцій у моніторингу та систематизації застосування рішень ЄСПЛ, а також формування рекомендацій і роз'яснень з найскладніших правових питань сприятимуть створенню єдиної та стійкої судової практики.

Отже, для ефективної реалізації прецедентів Європейського суду з прав людини в Україні необхідний комплексний підхід, що охоплює як законодавчі заходи щодо забезпечення офіційного опублікування та загальнодоступності рішень Суду, так і освітні ініціативи з підвищення кваліфікації національних правозастосовників та зміцнення єдності й передбачуваності судової практики. Вирішення цих завдань дозволить не тільки усунути існуючі проблеми застосування міжнародних судових прецедентів, а й забезпечить повноцінну інтеграцію України в загальноєвропейський правовий простір.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що сучасна Україна є активним учасником міжнародного співтовариства. Вона бере участь у більшості договорів, які були створені та підписані провідними державами світу, серед яких одним з основних документів, ратифікованих Україною, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Приєднавшись до цієї Конвенції, Україна взяла на себе зобов'язання приймати, поряд зі своїм внутрішнім законодавством, судові прецеденти Європейського суду з прав людини, які створюються при розгляді справ, як за участю України, так і інших країн-учасниць Конвенції. Аналіз вітчизняної судової практики свідчить про те, що судові органи України у своїй діяльності масово звертаються до правових позицій ЄСПЛ. Таким способом, в Україні використовуються прецеденти вищезазначеного судового органу і даний факт у світлі того, що Конвенція є складовою частиною нашої правової системи, свідчить лише про одне – дані прецеденти є джерелом вітчизняного права не тільки де-юре, але і де-факто. На сьогодні рішення Європейського суду з прав людини мають подвійний правовий вплив на розвиток правових систем, виступаючи ключовим елементом інтеграційних процесів і правової уніфікації в загальноєвропейському масштабі: з одного боку, вони формують чіткі та послідовні стандарти у сфері організації та здійснення правосуддя, визначаючи мінімальні вимоги до створення, структури, компетенції та процедур судових органів, покликані гарантувати справедливий суд та ефективний захист прав людини на національному рівні; з іншого боку, створюють конкретні правові орієнтири, що допомагають національним судам вирішувати найскладніші та найсуперечливіші питання захисту прав і свобод людини і громадянина, спрямовують їхню діяльність на єдине застосування норм Європейської конвенції з прав людини.

Вплив рішень Європейського суду з прав людини на українське право має комплексний характер і проявляється в інституційному та функціонально-правовому аспекті. Згідно з інституційним аспектом, рішення ЄСПЛ за своєю суттю і природою виступають судовими прецедентами, які отримали офіційний статус джерела права. Таким робом, під впливом європейських стандартів і міжнародних зобов'язань у вітчизняну правову систему було інкорпоровано інститут судового прецеденту, що знаменує собою якісну зміну і подальший розвиток правової системи України. Згідно з функціонально-правовим аспектом рішення ЄСПЛ формують нову модель вітчизняного правосуддя, орієнтовану на європейські стандарти забезпечення прав людини і верховенства права. Фактично створюється нова парадигма судочинства, заснована на принципах прозорості, правової визначеності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, а також єдності та передбачуваності судової практики.

Закріплення рішень Європейського суду з прав людини як джерел українського права свідчить про глибоку і якісну трансформацію національної правової системи. Зазначена трансформація обумовлена поетапною інтеграцією України в європейський правовий простір, необхідністю уніфікації національного правового регулювання з європейськими стандартами, подальшою імплементацією загальновизнаних міжнародних норм і принципів, підвищенням ефективності захисту прав і свобод людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 р. (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 11.06.2025).
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006. № 30. Ст. 260.
3. Завгородній В. А. Правові акти Європейського суду з прав людини: види, юридичні наслідки та значення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2016. Вип. 40(1). С. 7–10.
4. Справа «Азюковська проти України» (Заява № 47921/08). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e69#Text (дата звернення: 11.06.2025).
5. Справа «Омельченко проти України» (Заява № 44158/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i72#Text (дата звернення: 11.06.2025).
6. Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/zmi/700941/> (дата звернення: 11.06.2025).
7. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1990. № 31. Ст. 429.

8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141.
9. Ватрас В. А. Загальновизнані принципи і норми міжнародного права як джерела публічного та приватного права. *Приватне право і підприємництво*, 2016. Вип. 15. С. 162–166.
10. Кучук А. М. Європейський суд з прав людини як чинник удосконалення забезпечення людських прав в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. № 6. С. 51–55.